

MACZÁK NÓRA

Az európai időszemlélet változása és értelmezése

„Toronyórák, karórák, templomharangok szabdalják az éveket hónapokra, a hónapokat napokra, a napokat órákra, az órákat másodpercekre. Az idő minden kis darabkája tökéletes ütemben lép egymás nyomába. S minden egyes időmérő eszközön túl az idő gigászi állványzatként tölti be a világegyetemet, törvényei mindenkire érvényesek. Ebben a világban egy másodperc az egy másodperc, nem több s nem kevesebb. Az idő tökéletes rendszerességgel lépdel előre, a tér minden szegletében egyazon sebességgel. Az idő korlátlan uralkodó. Az idő mindenható.”

(Alan Lightman: Einstein álmai – regényfantázia)

Bevezetés¹

Az IDŐ mint fogalom mindenki számára hétköznapi, mégis, ha azt kérdezzük, mi is az idő, már nem olyan könnyű a válasz. Létezik-e egyáltalán, vagy csak mi alkottuk meg magunknak ezt a kategóriát, hogy megfoghatóvá tegyünk valamit, ami nem az. Azt is feltételezhetjük, hogy – miután egyetlen mindenki számára elfogadott álláspont sem létezik – megítélése szubjektív, függ a gondolkodásmódtól. Az idő szubjektív megítélését kiválóan példázza az is, hogy egyes tudományok más-más álláspontot képviselnek, másképp látják az idő természetét. Mást fog gondolni az időről egy fizikus, aki racionálisabban gondolkodik, gyakorlati tapasztalatokra épít, és mást fog gondolni egy filozófus, művész stb., aki sokkal inkább szubjektív, esetleg érzelmi alapon elmélkedik az idő mibenlétéről.

A téma azért is aktuális, mert a „rohanó” világnak a társadalmi fejlődés előrehaladtával egyre inkább egyik alapproblémájává vált az idő, mint korlát leküzdése. A fejlődéssel együtt az idő is más szerepet tölt be életünkben és más a hozzá való viszonyunk is.

„Időrend”

J. B. Gunnel szerint a primitív népeknél a tér és az idő rendkívül bizonytalan képzetekhez társul. Úgy gondolja, hogy az időtudat kialakulása és a fogalmi gondolkodás létrejötte, illetve a mérés bevezetése ugyanazon tapasztalati forma részei. Az időfogalom fejlődése az egyén szintjén hasonlóságot mutat a szociális és kulturális időértelmezés fejlődésével, ezért a fejlődéslélektan eredményei hozzájárulhatnak az időtudat kialakulásához.

Az idő szerepe napjainkra egyre fontosabbá vált, ez a folyamat a tudományok megjelenésével, a technikai fejlődéssel, ezek által az élettér, az életmód változása-

¹ A cikk a PTE TTK FEEFI művelődési menedzser szakán készített szakdolgozat alapján készült.

sával gyorsult fel. Az idő mint új létező a *reneszánszban* jelenik meg elsőként karakteres módon, ami a mindennapi élet gyökeres változásának következménye. A reneszánsz előtti időszakban a tudomány nem volt mindenki számára elérhető, privilégiumnak számított. „A mindennapi élet nem termékenyítette meg a tudományt, s a tudomány nem hatott vissza a mindennapi életre.”²

A rendiség felbomlásával a tudományos ismeretek mindenki számára elérhetővé váltak, amelyekhez való jutás addig csak az „urak” kiváltsága volt. A reneszánsz tudomány, filozófia a mindennapi életből fakad, mindenki számára átlátható és elérhető, társadalmi helyzetétől függetlenül. Később a fejlődés meghaladja a mindennapi élet kölcsönhatásait, a tudomány szerteágazó lesz, sok új tudomány önállósodik az ismeretek bővülése miatt, ezért ezek eredményei egy mindennapi ember számára már nem befogadhatók.

Az *antikvitásban* és a *középkorban* még nem tehetünk különbséget életmód és életstílus között. Az emberek születési helye meghatározza életmódjukat is. A társadalomban és azon belül a munkabeosztásban betöltött hely továbbra is meghatározza az életmódot, mert alapvetően ettől függ az ember idejének, azon belül a munkaidejének és szabadidejének megoszlása illetve, hogy milyen eszközökkel rendelkezhet a szabad idejének kihasználásához.

A reneszánsz kor változást hoz, hiszen az életmód most már nem egy eleve elrendelt dolog, hanem inkább „csak” keret, az emberek választási lehetőséget kapnak, és választási lehetőségeiknek megfelelően más-más életmódot alakíthatnak ki, tervezhetnek, ezáltal erkölcsi attitűdjük is más. A reneszánsz társadalomfilozófiának az idő egyik központi problémája lesz, különböző időfogalmak kerülnek előtérbe: az idő mint időpont, az idő mint a társadalmi történések folyamatossága, az idő mint ritmus.

A továbbiakban ezt a három aspektusát vizsgálom, majd továbbmegyek, hogy bemutassam azt, hogy a modernitás kialakulása milyen új időszemléletet hozott az európai típusú társadalmakban.

Az idő mint időpont

Az „időpont” mint fogalom először Arisztotelésznél jelenik meg, aki a helyes időpont megválasztásáról beszél. Ez a kérdés viszont csak egyéni szinten volt meghatározó, a társadalmi fejlődés szempontjából nem létezett a helyes, vagy helytelen időpont problémája, illetve az elmulasztott lehetőség gondolata. Ez utóbbi gondolat már egyfajta dinamizmust hordoz magában...

Amit korábban sorsszerűségnek neveztek, az ma már a rossz választás lehetősége – rosszkor rossz döntések meghozatala vagy az elmulasztott esély. A technológiai fejlődés, a felgyorsult élet okozta „rohanás”, életmódváltozás következtében a helyes idő megválasztása egyre fontosabb. „A társadalmi dinamizmus, a helyes »idő« megválasztásának centrális jelentősége természetesen nem minden életszféra embere számára azonos. Minél felelősségteljesebb egy ember pozíciója, minél jobban függnek döntésétől sorsok, életek, országok stb., annál nagyobb szerepe van cselekvéseiben és megítélésében az »időnek»”³.

² Heller, 1998, 105.p.

³ Heller, 1998, 127.p.

A bölcs embernek már tisztában kell lenni idejével: „...azt hiszem, hogy az a fejeledelem boldogul, ki viselkedésével követi a változó időket, viszont elvész az, aki elmarad az idő rohanásától...”⁴

Az idő mint folyamatosság

Az antikvitásban a múltat nem tudták folyamatként megragadni, az emberek gondolkodására az volt jellemző, hogy párhuzamokat vontak dolgok közé és nem tudták azokat úgy felfogni, mint egymásra épülő történéseket.

A reneszánszban jelenik meg először egyfajta folyamatosság gondolata a tudománnyal és technikai fejlődéssel kapcsolatban. A tudósok elkezdnek a technikai fejlettség idejével gondolkodni és rávilágítottak arra, hogy a kor előrehaladtával minden tudós egyre több tapasztalattal rendelkezik, mint elődei, amiben már „tetten érhető” a folyamatosság, a fejlődés fogalma.⁵

Az idő mint ritmus

Ritmusa valójában nem az időnek van, hanem a történéseknek, amelyek a végtelennek képzelhető időfolyamatot szabdalják. Különböző történelmi korszakokban más a társadalmi fejlődés üteme, pl. a reneszánszot a korábbi korszakokhoz képest egy ritmusfelgyorsulás jellemezte. Más ritmusa van a természetnek, ahol állandóság, visszatérő folyamatok uralkodnak, és más ritmusa van a társadalmi fejlődésnek, vagy akár az egyéni idő érzékelésének, ez utóbbiakat tartalmuk határozza meg.⁶

Másképp érzékeli minden egyén saját idejének múlását azáltal, hogy az eltelt időt milyen tartalommal tölti meg. „Az idő emberenként más-más sebességgel halad: meg is mondhatom, kivel vánszorog az idő, kivel kocog az idő, kivel vágat az idő és kivel áll egy helyben.”⁷

Az idő mint „jövő”

A jövő mint fogalom megjelenése még későbbre tehető, bár a reneszánsznál már levezethető egyfajta jövőre orientáltság. A quattrocentótól nagy szerepet kapnak az újítások, egy-egy generáció alatt rengeteg újítás születik, pl. a technikai újításokkal új művészi ágak keletkeznek, vagyis nem elégednek meg azzal, amit a múlt tapasztalatiból meg lehet tanulni. Nem a múltban éltek, hanem a jelenben és a jelenben már benne van a jövő.

Igazából a jövő, mint perspektíva csak a kapitalizmusban jelenik meg. Az előtte lévő társadalmak inkább múltra orientáltak nevezhetők. A gazdasági fejlettség magasabb fokán ugyanis tervezésre van szükség, különben az egyre bonyolultabb rendszerek könnyen összeomlanának. Az ember jövőképének szerkezete nemcsak történelmi korokban, de életszakaszok tekintetében is változó. Az egyének különböző szerepeikben eltérő távolságra és eltérő módon terjeszthetik ki jövőképüket, vagyis személyes meghatározottsága van annak, hogy miként gondolkodunk a jövőről, pl. magasabb társadalmi rétegbe tartozó emberek több-

⁴ Machiavelli, In: Heller, 1998. 130.p.

⁵ Heller, 1998.

⁶ U.o.

⁷ Shakespeare: Ahogy tetszik. III/2.

nyire sokkal hosszabb távra terveznek, legalábbis ami a munkájukat, társadalmi tevékenységüket illeti. Az időtudat „nyitott jövővé” való átminősítésével válik a jövő társadalomfüggő tényezővé – csinálhatónak, tervezhetőnek, azaz olyasminek tekintik, ami a jelenben hozott döntésektől függ. A társadalomban és alrendszerében ezért ki kell fejleszteni azokat a viselkedésmódokat és stratégiákat (pl. időmenedzsment), amelyek segítségével megbirkózhatnak a jövő nyitottságával és az ebből fakadó bizonytalansággal is.⁸

Az idő mint fejlődés

A fejlődés, az időben való gondolkodás számtalan új lehetőséget nyit meg a társadalom számára, de nemcsak lehetőségekkel, hanem korlátok kialakulásával is jár. Az órák elterjedése jelzi az idő fontosságának növekedését. A mechanikus órák előtt napórák, tűzórák, vízórák és homokórák segítségével mérték az időt. A 17. század végétől Németországban már iparszerűen gyártották a faliórákat, a zsebóra a 19. században vált tömegáruvá, majd a 20. század elején jöttek divatba a karórák. A homokórától az atomóráig nagy utat tett meg a tudomány, de nagyon kis időnek számít, ha az egyetemes történelemben illesztjük bele ezt a pár száz évet – ez is szimbolizálja azt, hogy milyen mértékben gyorsul az életünk.

A technikai fejlődés egészen a reneszánszig befogadható az egyének szintjén, átlátható volt mindenki számára. A további fejlődésekkel azonban már megszűnik a közvetlenség a tudomány és a mindennapi élet között, egyre több önálló tudomány jelenik meg, egyre bonyolultabbá váló rendszerekkel. Szerteágazó, egymással kölcsönhatásban lévő ismeretek korszaka kezdődik. A fejlődés végső soron átformálja a mindennapokat.

A kapitalista vállalkozók már egyre gazdaságosabban használták ki az időt. Összehangolják a munkafolyamatokat, pontosabb és fontosabb az idő mérése, így az idő már a mindennapok része. Elsősorban a munkaidő betartásával kapcsolatosan válik az idő fogalma népszerűvé, amely már napi rendszerezettséget jelent, így az idő is hétköznapi fogalommá válik.

Az idő mint elmúlás

Az idő múlására semmi sem figyelmeztet jobban, mint a feltartóztathatatlanul közeledő öregedés és halál, amely ellen próbálunk küzdeni és látható nyomait időről időre eltüntetni, de elkerülni nem lehet. Az emberi kultúra a legkorábbi idők óta megpróbálja felvenni a harcot az elmúlással szemben. Napjainkra az öregedés késleltetésére már iparágak épültek. A fiatalos test státuszszimbólummá vált. Az is tapasztalható, főként a nyugati társadalmakban, hogy a fiatalok egyre felnőttesebben néznek ki és az idősebbek pedig egyre fiatalosabbak. A középkorú, mint fogalom időtartománya is egyre inkább kitolódik. Mindenki szeretne minél tovább fiatal maradni és ennek elérése érdekében olyan termékeket fog vásárolni, amellyel – hacsak időlegesen is – átlépheti saját idő- és testkorlátait. Egyre többet járunk sportolni, egyre többet fogyókúrázunk és vásárlunk kozmetikai szereket és ma már sokan természetesnek veszik azt, ha valaki teste szépítése érdekében plasztikai műtétnek veti alá magát.⁹

⁸ Heller, 1998.

⁹ Töröcsik, 2000., Featherstone, Hepworth, Turner, 1997.

Mivel fizikailag nem győzedelmeskedhetnek az elmúlás felett, a halhatatlan lélek eszméjét állítják szembe a halál tényével. A lélek eltávozik a valóságos időből és térből, más dimenziókba, különféle túlvilágokra kerül, amelyek mibenlétéről sokféle elképzelés él. Általánosan elterjedt az a feltételezés, hogy az elhunyt személyiségét hordozó lélek, amely túléli a testet, rövidebb-hosszabb ideig még az élők környezetében tartózkodik.

Szabadidő és munkaidő

A munkaidő és a szabadidő élesen különválnak a fejlett társadalmakban, a modernitás előtt a kettő jobban összefonódott. A posztmodernben ismét nagyobb az egymásba olvadás. A munka- és szabadidő más minőséget kapnak: a számítógépek elterjedésével pl. az otthon végezhető munka is elterjedté vált. Ennek lehet az az előnye, hogy megspórolhatjuk a közlekedésre fordított időt és növekszik a szabadidőnk, hátránya a határvonalak összemosódása lehet, amit nem mindenki tud megfelelően kezelni.¹⁰

A szabadidő fogalmának meghatározásánál kétféle felfogással találkozunk, az egyik szerint a „szabad idő” megfelel a munkán kívüli összes időnek, amibe viszont még beletartozik az egyéb társadalmi kötıtségekre szánt idő is, a másik szerint a „szabadidő” teljes kötıtségtől mentes, szabadon választott tevékenységekkel tölthető (pl. szórakozás, művelődés, kikapcsolódás).

A szegmentalista világnézet álláspontja, hogy a munka és a szabadidő eltöltésének minősége és módja eltérő, elválnak egymástól. Valódi, aktív szabadidőről beszélhetünk, amelyben a munka után az ember „kárpótolhatja” magát. A holisták álláspontja ezzel szemben, az hogy amilyen a munka, olyan lesz a szabadidő is, vagyis ha nem találjuk meg a munkában az örömeinket, akkor a szabadidőnk sem leszünk képesek hasznosan eltölteni, inkább csak „agyonütjük az időt”.

Idő és kultúra

Az már többször is bebizonyosodott, hogy kultúra- és társadalmi norma függő az, hogy miképpen tapasztaljuk az idő múlását, vagy hogyan gondolkodunk róla.

A kultúrák közötti idők egybetorlódását nagymértékben előidézik a technika vívmányai, amelyen keresztül új világokat ismerünk meg, ez persze önmagában még nem negatív, de könnyen vezethet kultúrák eltűnéséhez az, ha fontosabbá válik a divat követése, mint a hagyományok megőrzése. Pl. a mexikói nauha indiánok az utóbbi két évtizedben kezdtek integrálódni a modern világba. A földhiány miatt egyre többen vállaltak időszakos munkát a városokban, az indián falvakhoz földutat vezettek és bevezették az áramot. A világról kialakított tudásukat és ezzel együtt világnézetüket ma már egyszerre határozza meg a hagyomány, illetve a televízióból és az iskolai tankönyvekből származó ismeretek és a városi munka során szerzett benyomások. Mindennapi élményükké vált az eltérő időszemléletek és világok párhuzamos megtapasztalása. A nauhák igyekeznek beépíteni életükbe az új eszméket, szokásokat és tárgyakat, közben vallási képzetek is elkezdenek keveredni. Önmagában az még nem baj, ha hasznosítják az újonnan megismert világ „vívmányait”.¹¹

¹⁰ Granasztói, 2000.

¹¹ Szelják, 2000.

Eltérés mutatkozik az idő érzékelésében az északi és déli kultúrák viszonylatában is. A déli országok lakóinak nem olyan fontos a pontosság, illetve más a pontosságról alkotott képük, órákat sziesztáznak, kényelmesebb élettempót folytatnak. Az észak-európai kultúrák vagy akár a mi kultúránk tekintetében a pontosság erény, fontos az üzleti életben és a magánéletben is egyaránt.

„Az idő pénz”

Az idő(tartam) fontosságát általában az adott idő(tartam) alatt elvégezhető, elvégzendő hasznos tevékenység szerint mérik, érzékelik.

„Az idő pénz”, ahogy a mondás is tartja, és napjainkra egyre időszerűbbé válik az üzenet. Az idő az üzleti életben – akárcsak mindennapi életünkben – korlátozó tényezőként van jelen. Egyre szorosabb határidőket kell betartani ahhoz, hogy ne tűnjenek el cégek a piacról, vagy nehogy versenytársunk reagáljon gyorsabban a piac változásaira és ezáltal hátrányunkra növelje részesedését. Állandóan figyelemmel kell kísérni a tőzsdei változásokat, különben egy korábban jónak tűnő döntés pillanatok alatt csődbe viheti vállalkozásunkat. Ebből következik, hogy az *időztítés* fontosságát nem lehet figyelmen kívül hagyni, optimális az lenne – ha a megfelelő információ birtokában – megfelelő helyen és időben hoznánk meg a megfelelő döntést. Ma már iparágak épültek az információ-beszerzésre és azok gyors eljuttatására, amelynek létjogosultságát bizonyítja az is, hogy egyre inkább hajlandók a tulajdonosok anyagilag áldozni erre a tevékenységre.

Láthatjuk, hogy az idő mint korlát egyre inkább jelen van a mindennapokban, ezért előtérbe került az *időfogyasztás*, *időgazdálkodás* problémaköre. Az időfogyasztással azért foglalkozunk, mert ha azt vesszük kiindulási alapnak, hogy a rendelkezésünkre álló idő nem változik és egy nap mindig 24 órából áll, ugyanakkor az elvégzendő feladatok száma folyamatosan nő, akkor a társadalom egyénekekkel szemben támasztott elvárásai is változnak, aminek következtében egyre központibb jelentőségűvé válik a sikeres időfelhasználás, időkihasználás kérdésköre.

Ahhoz, hogy másképp használjuk fel időnket, más eszközökre van szükség, olyan fogyasztási cikkekre, amelyek segítenek bennünket a meglévő időnk jobb kihasználásában. Két eshetőség van: vagy csökkentjük az egyik tevékenységre fordított időnket a másik javára, vagy az elvégzendő tevékenységek időtartamát próbáljuk valamilyen módon lerövidíteni. Ha alapul vesszük azt az emberi természetet, hogy nem nagyon szeretünk semmi olyan dologról lemondani, ami fontos számunkra, akkor előbb vagy utóbb a második eshetőséget fogjuk választani és megváltoztatjuk fogyasztási, vásárlási szokásainkat annak érdekében, hogy adott dolgokra megfelelő mennyiségű időnk jusson.

Minden ember fogyasztási, időfogyasztási szokása változik élete során, hiszen a társadalmi normák átrendeződésével másfajta tevékenységeket végzünk, amelyekhez másfajta eszközökre van szükségünk és minden feladat prioritása változik, illetve ezen túl vannak olyan új feladatok is, amelyeket a korábbiakhoz képest el kell végeznünk.

Az időgazdálkodás problémáját bizonyos társadalmi rétegek másként közelítik meg, vannak olyan rétegek, amelyek nem rendelkeznek megfelelő anyagi háttérrel ahhoz, hogy fogyasztási szokásaikat megváltoztassák. Számukra az

időgazdálkodás a tevékenységi csoportok átrendeződését fogja jelenteni és vannak olyan rétegek, amelyek megengedhetik maguknak azt, hogy egyre korszerűbb és gyorsabb technikai eszközöket vásároljanak és megfizessék a szolgáltatásokat ahhoz, hogy idejük kihasználtsága számukra optimális legyen.

Tehát elmondható, hogy a mindennapi életünkben az „időnyomást” a szokásaink átformálódásán tapasztalhatjuk, és fontos, hogy a megvásárolt termékekkel időt tudjunk megtakarítani. Az „időnyomás” erősödését és a benne rejlő lehetőségeket már a piac is érzékeli és kihasználja, hiszen azt ígérik, hogy időt takaríthatunk meg, ha termékeiket fogjuk használni. Változik a világ – ha tetszi fejlődik a világ –, mindezek következtében kénytelenek vagyunk életünket egyre szervezettebbé tenni, a teret és az időt mint korlátokat érzékelve valamilyen szinten birtokba venni. Azon elgondolkodhatunk, hogy ez a változás valóban pozitív fejlődést jelent-e, vagy egyre inkább együtt jár az értékek elvesztésével és egy másik értékrend kialakulásával (esetleg közelebb visz a „fogyasztói társadalom” kiteljesedéséhez), amely kevésbé tűnhet humánusnak.

Az új generáció, az x-generáció, a net-generáció azonban már ebbe születik, és számukra ezek a keretfeltételek a természetesek. Lehet, hogy egy generációs problémáról van szó, mely társadalmi-kulturális átalakulás minden egyes dinamikusabb fordulópontján megmutatkozik. Az azonban biztos, hogy az egységes értékrend és rohanó tempó nem kedvez az önmegvalósításnak, önkifejezésnek, ami viszont emberi szükséglet, így előbb-utóbb számítani lehet arra, hogy lázadni fog az emberiség a saját maga teremtett fejlődés ellen.¹²

Irodalomjegyzék

- FEATHERSTONE, M., HEPWORTH, M., TURNER, S. B.: A test – Társadalmi fejlődés és kulturális teória. Budapest. Józsefvég Műhely Kiadó, 1997.
- GRANASZTÓI, P.: Munkaidő, szabadidő, szórakozás. A társadalmi idők átalakulása a 19. században és a 20. század első felében. In: Fejős, Z.: A megfoghatatlan idő. Budapest. Néprajzi Múzeum, 2000.
- HELLER, Á.: A reneszánsz ember. Budapest. Múlt és Jövő Kiadó, 1998.
- HOFMEISTER-TÓTH, Á., TÖRÖCSIK, M.: Fogyasztói magatartás. Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.
- LIGHTMAN, A.: Einstein álmái – regényfantázia. Tericum Kiadó, 1997.
- SZELJÁK, Gy.: Az összetorlódott idő. Tradíció és modernizációs változások egy mexikói indián közösségben. In: Fejős, Z.: A megfoghatatlan idő. Budapest. Néprajzi Múzeum, 2000.
- TÖRÖCSIK, M.: Empatikus marketing. Budapest. Bagolyvár Könyvkiadó 2000.

¹² Hofmeister-Töröcsik, 1996.